

RIMAIANA

Óvatos kételkedéssel fontolgatjuk azt a vallomást, amit Rimay hagyott ránk mesteréről, Balassi Bálintról, óvatosan, mert a sorscsapások közepette „sua sorte atque salino contentus” férfieszményét tanítványa lelkébe plántáló költő képmása helyett ebben mi inkább a saját életeszmenyét a mesterre visszavetítő ideálképre ismerünk. Rimay visszaemlékező sorainak elemzése nem föladatom, nem is célom. Mégis, mivel életpályájának mintegy nyitánya, személyének megközelítéséhez mintegy kulcs a költőeszmenytől kapott irányítás, fontosnak tartom a figyelem ráirányítását. E helyen pedig különösen azért is teszem, mert mint valami zsinórmértékre, úgy illeszkednek, rendeződnek erre a vele kapcsolatban előkerülő emlékek.

Rimay ama sokat idézett kijelentése: „primus enim me flagrantem studio laudis in spem impullit, posse virtutem sine praesidio fortunae, quae contendisse labore et constantia pervenire, satisque beatum eum esse, qui superatis aequanimitate et perseverantia cunctis fortunae ictibus sua esset sorte atque salino contentus”¹ kétségtelenül Horatiusnak a mértékletes életet eszményítő „otium”-ódáját (C. II 16) idézi emlékezetünkbe:

*Vivitur parvo bene, cui paternum
Splendet in mensa tenui salinum.*

Hogy a római költő életművéből Balassihoz kapcsolva, a mesteren mintegy átszűrve, éppen ez a vers gyökerezett meg Rimayban, abban a záróstrófának is nagy szerepe lehetett:

¹ Rimay János összes művei, összeállította ECKHARDT Sándor, Bp., 1955, 36.

*mihi parva rura et
Spiritus Graiae tenuem Camenae
Parca non mendax dedit*

A tülekedő, szerencsét hajhászó sokaságban a kevéske jószággal megelégedő, ugyanakkor a költői ihlet adománya következtében a kortársak közül mégiscsak kiemelkedő, mértékletes bölcs eszménye, talán a közös Horatius-olvasásélmény következtében kötődött Balassihoz Rímá emlékezetében. Ezen az indításon, mintegy kettős pilléren nyugszik egész életműve, amelynek alapozását a „militaris academia” szellemi gyakorlóterein kereshetjük.

A következőkben azokat az eddig még közre nem adott Rímá-szövegeket ismertetem, amelyek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának gyűjteményébe az utóbbi évtizedek során kerültek vagy a föltáró munka során jutottak napvilágra.

I.

A Balassi árnyékában kibontakozó költő korai korszakából való az első, eddig ismeretlen, bemutatásra kerülő töredékünk:

*Illik tisztességgel
Hires vitesseggel
Minniaian inkább halnunk,
Hognem gialazattal,
Sok káromlásokkal
Poganiok elot futnunk,
Nagi sok siralommal
Es pusztulasunkal
Vass iga alat niögnünk.*

Ez az egyedül megőrzött versszak talán az Eckhardt kiadásában a 29-es számmal jelzett „Fragmentum alterius Cantionis” első szakasza, amelyből eddig csak az utolsó strófát ismertük:

*No nem kesergetlek,
Hanem inkább intlek
Térjetek utatokra,
Szegénység nyuzását
Egymás vérszopását*

*Mindenitek elhagyja,
Isten hatalmával
Inkább hogynem mással
Könnyebb hadat bírnia.*

A versszakot egy ismeretlen 16. század végi lejegyző őrizte meg. A Soós Kristóf *Postillájának* bártfai, 1598-as kiadása egy példányába kötött üres lapokra bemásolta Károli Gáspár *Két könyvét*.² Ahol Károli arról ír, hogy ha a nép Istenhez tér, akkor az Isten elveszi a pogányokat rólunk és a mi országunkat megadja – az ismeretlen könyvtulajdonos Rimay fönt idézett sorait jegyezte a margóra, föléje írva a „Rimay versei” címet. A vers fönmaradásának körülményeiből arra következtethetünk, hogy Rimay költeményei a kortársak körében közszájon forogtak, ismertek voltak nemcsak a szövegek, hanem szerzőjük is. A szöveget megőrző Soós-kötet a Vigyázó-gyűjteményből került 1928-ban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába.

II.

Ábel Jenő még látta és lemásolta a nagyóri levéltárban a Horváth Stansith család *Album amicorumát*. Ez az emlékkönyv Rimaytól is őriz emléksorokat:

Nihil est melius quam conscientia recte facti et libertate contentum negligere humana.

In hoc autem vitae nostrae universae cursu nec sperandum est sine desperatione nec desperandum sine spe. Nihil tam lubricum quam favor Principum ideoque

Aulica si fortuna favet sed munera legum

Fato non meritis saepe venire solent.

*Haec memoriae causa Generoso iuveni et Domino Marco Horváth Stansith Ioannes Rimai Pannonius in aedibus Generosissimi D. Pauli Sembery Mense Mart. Anni 1603 consignavit manupropria.*³

Az első mondat különösen kedvelt mottója volt ebben az évben, mert a Náprághihoz írt levélben is találkozunk vele: „Ez mostani szőrivel visszafordult

² MTAK, RM I. 8° 432.

³ MTAK, Kézirattár, Ms 335/12.

világban pedig miérthogy tudom Cicerokint hogy Nihil est melius quam conscientia recte facti, et libertate contentum negligere humana.”⁴

Az idézet Cicerónál a fiktív Brutus-levelekben olvasható (1, 16, 9). Rimay emlékezetből idézte, mert az eredeti helyen a conscientia helyett memoria áll. Hogy miért ír Rimay kétszer is conscientiát, hogy miért véti el vagy modernizálja az ókori szerzőt, annak elemzése bizonyára nagyon tanulságos volna, de itt most nem földadatom. A következő sorok „sperandum”, „desperandum” nyelvi játék a kortárs Illésházy versét juttatja eszünkbe. Az „Aulica Fortuna” már több mint egy évszázada agyonnyútt téma volt, Henricus Petreus antológiát állított össze a terméshől, amely antológia ekkorra már több kiadást is megért.⁵ Az a két verssor, amit Rimay lejegyzett, nem található benne, lehet, hogy Rimay saját szerzeményei.

Napjainkban különösen divatos az albumok számbavétele és sok szempontú földolgozása. A szubjektum megközelítése szempontjából lelepleződtek ezek az emléksorok, mert a szűkre szabott hely a bejegyzőt arra készítette, hogy pillanatnyi életérzését a legtömörebb formában közölje. Fontos emlékanyagot közölnek ezek a könyvecskék a szerteágazó kapcsolatokról is. Rimay esetében ezen az úton jutunk a Felvidék szellemi életében olyan nagyon fontos szerepet betöltő Stansith család körébe, így kerülhetett kapcsolatba a később hozzá verset író Georg Hoffman juniorral, aki a Stansith árváknak tutora volt.⁶ És talán ebből a körből adódhatott a majdnem após, Pareus-tanítvány, Caspar Tribellel való ismeretsége is.

III.

1955-ben vásárolta meg az MTA Könyvtára az Állami Könyvterjesztő antikváriumában Nathan Chytraeus verses úti emlékkönyvének, a *Deliciae*-nek 1599-ből való második kiadását.⁷ A nagyon rongált állapotban lévő kötetecske letisztogatása után derült csak ki, hogy az Rimay János tulajdona volt egykor. A fehér pergamenkötés fölirata ugyanis: Ioannes a Rima. A könyv első és hátsó előzéklapján pedig egy-egy latin vers olvasható Rimay saját kezű lejegyzésével.

Az első előzéklapon egy Bocskai-epitáfiumot találunk, amely nem azonos az összkiadásban is közölt már ismerttel. A vers címe: *In Serenissimi Stephani Bochkaides nondum ad integrum Statum revocatis Patrijs legibus luctuosum obitum*. Ez a cím arra a kortársaktól nagyon sokszor említett hasonlóságra utal,

⁴ RIMAY, *i. m.*, 234.

⁵ Henricus Herdesianus PETREUS, *Aulica vita et opposita huic vita privata*, Francofurti, 1578².

⁶ Rimay János *államiratai és levelezése*, szerk. IPOLYI Arnold, Bp., 1887, 89.

⁷ Nathan CHYTRAEUS, *Variorum in Europa itinerum deliciae*, Herborn, 1599². MTAK, Kézirat-tár, K 78.

hogy Bocskai mint népének hivatott vezetője, a nagy előképet, Mózeset abban is követte, hogy nem érthette el az ígéret földjét. A vers szövege:

*Bochkaides in honore iacet, quis honos, ais? ille
Cui Deus ipse fauet, quem dare Caesar auet
Vel Deus indigne Rex donat honore maligne
Inuide vei digne rumperis imo peris
Quod non ut voluit patriam reparando peregit
Hoc Deus et Caesar fautor et author agent.*

Első olvasásra is kiderül, hogy ez egy jellegzetesen könyv-epitáfium. Nem olyan, mint a már ismert, a halotti zászlóra való, amely az elhunyt érdemeit méltatja. Ennek a versnek bonyolult szójátékait csak olvasva ízlelgethetjük, a nyelvi bravúrokat csak úgy méltányolhatjuk. Az utolsó sorokban félreérthetetlen az utalás arra, hogy Rimay ekkor már a megbékélésen munkálkodó Illésházy híve volt.

Ugyancsak epitáfium az is, amit a könyv végére írt be, csak hogy egészen más változata a műfajnak. Könyv-epitáfium ez is, de a gyalázó versek, a paszkvillus egy változata. A rongált, töredékesen fönmaradt szöveg kiegészítésre szorul, de egészében érthető:

*Reverendissimi d.d. Steph [...] Episco [...] [...] miae
[...]nti [...] Ianuarij [...]aphium
Szuha mihi Stephano [pagus fuit patr]ia Sclauo
Nam nil quam patriae sicca [corona fu]i.
Praesul eram, sed alumnus heram dum persequor, exul
Fio: quod iniuste perpetro, iure luo.
Agria me titulo donavit et praesulis unctum
Nitria decepit [st]o male, turpe cado.
Immarcescibilem me non retulisse coronam
Vae mihi quam misere sicca corona cremor.
Tu F. F. caueas nimio distentus honore
Hungariae ventus, te fiat, et efflat, oles.*

Szuhai István püspök fiktív epitáfiuma a cím szerint januárban készült, nem kétséges, hogy 1608-ban, a pozsonyi részleges gyűlés idején, akkor, amikor Forgách püspök „nimio distentus honore”, már elnyerte a bíbornokságot. A gyilkos vers a műfaji követelményeknek megfelelően a szójátékok lehetőségeit használja ki a Kamara gyűlölt elnökének nevével kapcsolatban. A történelmi körülmények jól ismertek, a vershez sorról sorra okmánytárat mellékelhetnénk. A püspök népszerűtlenségének okai között itt csak a kassai templomfoglalás vagy az Illéshá-

zy-pör kapcsán játszott dicstelen szerepére utalunk. Szuhai püspök családnevét nem használta, születési helyéről nevezte magát.⁸ A szó szlovákul suchy, jelentése száraz, aszú, azaz latinul siccus. Keresztneve Stephanus, görögül koronát jelent (latin: corona). A második sorban a nevéből formált sicca corona (Szuhai István) fordítás és utalás a püspök levitézlett dicsőségére. A korponai országgyűlés 1605 késő őszen ugyanis Szuhairól és Migazziról határozatot hozott: „tamquam proditores Patriae sint exules”.⁹ Ezt mondja versünk harmadik sora is: „heram dum persequor exul fio”. Az utolsó két sor Forgách érseket támadja. Bőségebb taglalása olvasható abban a tizenkét pontot tartalmazó röpiratban, amely a következő címet viseli: *Bizonyos okai, miért nem akarják a regnicolák Forgách Ferencet pro archiepiscopo agnoscalni*. Ezen iromány rendre felsorolja az ország ellen elkövetett vétkeket, amelyekkel „a mai napig mindenképpen az ország ellen vagyom”.¹⁰ Az utolsó fenyegető sor, az érseket elsöpítő országharag valódi veszélyes voltáról Pázmány levelei is tanúskodnak.¹¹ Az utolsó szó: „oles”, az emelkedett és méltó harag szintjéről ismét a műfaj szabta formák közé rántja a verset. Ezen a helyen a paszkvillusok általában a „kamoraszéket” szokták szellőztetni.

Az egész epitáfium Bolygó János ismert paszkvillusa latin párjának tűnik, mutatis mutandis a műfaji követelményeknek engedelmessé. A Forintos-házban írt vers Forgách–Szuhai-strófiája így hangzik:

*Most az eh farkasok az aklyot kerülük,
Az Magyar Nemzetnek most az hálót vetik,
Forgacz Szuhaival azon mesterkedik,
Ország szabadsága tőlük mint rontatik.*

A főntebb ismertetett, Rimay saját kezétől származó paszkvillus még inkább valószínűsíti azt, hogy az ugyanakkor keletkezett magyar vers is Rimay műve. Amint azt Ács Pál korábbi tanulmányában meggyőzően bizonyította.¹²

⁸ Vezetéknevével egyszer találkozunk egy fiataalkori művén: *Applausus... Martino Radwiger ad S. Dorotheam praeposito ... authore Stephano Marchione Szwhai Pannonio Phil. stud., Viennae, 1581*. Hadrovics László szíves tájékoztatása szerint talán a Krajnik nevet latinositotta Marchióra. Származását sokszor felhánytorgatták. Illésházy 1604-ben: „Cognoscitur vel ex hoc illum lanii filium esse ex Pago Szuha.” KÁROLYI Árpád, *Illésházy István hűtlenségi pöre*, Bp., 1883. 30. „Zuhay lanus et Micatius croata ex plebe rustico nati.” *Querelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae... coram Deo et toto orbe Christiano (1605)*, Magyar Országgyűlési Emlékek, XI, 174.

⁹ *Magyar Országgyűlési Emlékek*, I, 448.

¹⁰ Győri történelmi és régészeti füzetek, 4(1869), 47.

¹¹ Moriz RITTER, *Quellenbeiträge zur Geschichte des Kaisers Rudolf II.* = Sber. München. Philos. philol. und hist. Kl., 2(1872), 265–266.

¹² ÁCS Pál, *Rimay – mint Bolygó János*, ItK, 82(1978), 1–15.

Ez a két itt ismertetett autográf Rimay-vers egy olyan kötetbe van bejegyezve, amely bizonyára a kedves „elprédált” könyvtár egy darabja volt, erre vall korábbi „mocskolt és marcangolt” állapota. Talán ez az egy könyv is elárul valamit abból a meghitt viszonyból, amely a Rákóczihoz írt levél tanúsága szerint, kedves használati tárgyaihoz fűzte. A két gondosan bemásolt vers ugyanis igen jól illeszkedik az egész Európában föllelhető, fiktív vagy valóságos, főleg verses föliratokat tartalmazó Chytraeus-kötet tartalmához.

IV.

Sajátos a sorsa annak az 1568-as kiadású Bonfini-példánynak, amelyben sok helyen ugyancsak Rimay kézírását azonosíthatjuk.¹³ A könyvet 1738-ban Madách János ajándékozta Alsósztrégován testvérének, a ferences pap Madách Demeternek. 1774-ben a kötet már a pesti ferences konventé volt. A budapesti Belvárosi Ferencesrendi Zárda könyvtárából került a Népkönyvtári Központ útján 1962-ben az MTA Könyvtárába. Az elején és végén csonka kötet korábbi tulajdonosai közül Melegh Boldizsár (1544–1588) csanádi püspök önéletrajzi bejegyzéseit sikerült azonosítani. Melegh leleszi prépost is volt, és püspöksége török kézen lévén, Leleszen temették el. Könyvtárát, amint az illet, a káptalanra hagyta. A szerencsi országgyűlés 32. pontja 1605-ben a hiteleshelyi teendők ellátására requisitorokat rendelt a káptalanba,¹⁴ talán ekkor bukkantak a Bonfini-kötetre, és megörvendeztették vele a köztudottan könyvszerető Rimayt.

Rimay a könyvet más-más időben többször is végigolvasta. Fegyelmezett, szabályos betűkkel rótt glosszái hol latinul, hol magyarul kísérik a szöveget. Mintegy 25 bejegyzés kétségtelenül az ő kezétől származik. A magyar nyelvű bejegyzések bizonyosan 1611 utániak, mert egy helyen Szmolenszko lengyel elfoglalását említi. A legterjedelmesebb szöveget az ő kezétől a függelékben lenyomatott Cortesius-vers mellett találjuk. Ide bemásolta Julius Caesar Scaligernek Mátyás királyról írott epitáfiumát.

Megjegyzései általában nem Rimay történelemismeretéről vagy történelem-szemléletéről tanúskodnak, erre a szűk margó nem is adott lehetőséget. Hogy az egész műről nem lehetett nagyon jó véleménye, azt elárulja az angyaloktól az égből hozott korona históriájához fűzött megjegyzése: „Bonfinius in aliis quoque Historiarum suarum narrationibus huiusmodi superstitionum portentorum notis, superstitionas remoratur aures”. Glosszái a legtöbb helyen az olvasmány-élmény hangulati felhangjai, érzelmi indítású, indulatos vagy helyeslő véle-

¹³ MTAK, RM III. 1024.

¹⁴ *Magyar Országgyűlési Emlékek*, I, 166.

ménynyilvánítások: „Nagi bwtetetest érdemlet volna ez a lator”, vagy „Igaz keresztieny kirally móddal iaart ez”, másutt „Talalaad iszen”. Saját korának tapasztalataival egyező forráshelyek esetén: „Az németek bozszualloo természetij sok időknek elmulásávalis nem rontoodhatik el”, „Szinten ollian vak Páplisták voltak akkor az Magiarokk mint most az Lengielek. Az árnikatoolis felnek az Pápának.” „Mint az sleziaij aniák nem regen Botskaival ijegették az ö syroo giermekieket”. Közzájön forgó anekdotára emlékeztet más helyen: „Mint a ki az gazdát el hitette volt hogi siket szállooia leszen és az szállót is hogi az gazda nem hall kiczin szoot meg.”¹⁵

Bonfini a IV. könyv 3. részében Janus Pannoniusról a következőket írja: „Quod si in publicis curis et procellis non fluctuasset, nimirum cum priscis oratoribus et poetis certare potuisset”. Az aulikus Bonfini itt világosan a királyi udvar ellenében támadt politikai mozgalomra céloz, amelybe szerinte kár volt Janus Pannoniusnak belekeverednie, mert ez egy nagy reményekkel kecsegtető irodalmi pálya derékba törését eredményezte. A sorokhoz Rimay a következő megjegyzést fűzte: „Quemadmodum res ipsae pleraeque in hac Sambuci editio-
ne sunt immutatae, sic stylus etiam orationis est inversus et mutatus, in quodam enim veteri stylo de Iohanne Pannonio sequentia verba ita fuerunt conscripta, Qui si a curis publicis respirare potuisset, habuisset aetas nostra qui cum universa vetustate certasset.”¹⁶ Mit érthetett Rimay „vetus styluson”? A Bonfini-szöveghagyományt tisztázottnak tekinthetjük, egyetlen olyan kéziratot sem ismerünk, amely a fenti szövegváltozatot adná. Maga Bonfini említi viszont már néhány lappal korábban Janus Pannoniust a következőképpen: „Qui si a curis Reipublicae se revocare potuisset, habuisset nostra aetas, qui cum universa vetustate certasset”. Rimay erre a helyre emlékezett, és bizonyosan fejből idézte Bonfini korábbi véleményét, amely ott is elítélő a magát a közéletbe bevető költőről. Hogy Rimay nem lapozta föl a korábbi helyet, az bizonyos, hogy ennek következménye a szövegmódosulás, ahhoz kétség nem fér. Így lesz nála a „si a curis Reipublicae se revocare potuisset” és a „Si in publicis curis et procellis non fluctuasset” megrovó megjegyzésekből a jóval szelídebb: „*si a curis publicis respirare potuisset*” változat. Azaz, hogyha szusszanásnyi ideje lett volna... Azt hiszem, hogy itt aligha csak az emlékezet egyszerű lapszusáról van szó, nem két azonos jelentést hordozó kifejezés cserélt helyet. Sokkal inkább egy nem tudatos, csak fölszínre villanó szubjektív megnyilatkozása maradt ránk. A hasonlónak érzett, a ki nem teljesedett költői pálya vonatkozásában rokon poéta sorsa fölismerése készítette e vallomásra. Kora a közéleti szereplést méltányolta, ezt ösztönözte környezete, a társadalom elvárása is. Az ezen felül kapott

¹⁵ A glosszák az idézés sorrendjében a 247, 277, 290, 311, 289, 344, 278, 276. lapokon.

¹⁶ *Uo.*, 593.

múzsai ajándékot csak csodálták, de az inspiratív közösség hiányzott – „Pallas ivadéki” sorra kidőlték mellőle – vetélytársa nem akadt, így a „sua sorte atque salino contentus” Horatius–Balassi-tanítvány a múzsák vékonyka ihletével is beérte, mert nem is akarta magát kivonni („se revocare”) a közéletből. Csak egy villanásnyi vallomásából tudjuk, hogy a „qui si a curis publicis respirare potuisset, habuisset aetas nostra qui cum universa vetustate certasset”. Ha csak egy szusszanásnyi ideje lett volna...

(1982)